

Trwałość społeczno-ekonomiczna a zmiany w ukształtowaniu przestrzeni produkcyjnej gospodarstw rolnych

Wstęp

Polska – jak wiemy – dąży do członkostwa w Unii Europejskiej. Szanse uzyskania tego statusu są współzależne z umocnieniem się w rolnictwie gospodarki wolnorynkowej, a w państwie zasad decentralizacji i demokracji. Celem nadrzędnym integracji polskiej przestrzeni produkcyjnej¹ z unijną jest tworzenie przestrzeni otwartej, konkurencyjnej, efektywnej, czystej, innowacyjnej i zróżnicowanej. Stan ten pozwala osiągnąć idea rozwoju zrównoważonego. Trwały i zrównoważony rozwój oznacza taki rozwój, który zapewnia sprawiedliwe zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania możliwości zaspokajania potrzeb przez przyszłe pokolenia. Respektowanie zasad zrównoważonego rozwoju łączy w sobie elementy ekonomiczne, społeczne, ekologiczne i polityczne.

Szczególnie ważne w kontekście rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich są aspekty społeczno-ekonomiczne, znajdujące odzwierciedlenie w naukowych teoriach ekonomii i socjologii². Chodzi bowiem o to, by zapo-

¹Rolniczą przestrzeń produkcyjną definiuje się jako część terenów rolnych bezpośrednio związanych z procesami produkcji rolniczej ukształtowanymi zarówno przez czynniki przyrodnicze (jakość gleb, rzeźba terenu, klimat i stosunki wodne), jak i czynniki wynikające z rolniczego zagospodarowania terenu, kształtujące wielkość gospodarstw rolnych i rozłóg gospodarstwa, czyli przestrzenne rozmieszczenie użytków rolniczych w gospodarstwie.

²Problem ten zapoczątkowany został przez A. Smitha, który w klasyczo-liberalnym podejściu za cel gospodarowania uznawał maksymalizację wielkości produkcji i konsumpcji. J.S. Mill uzupełnił tę teorię o elementy podziału dochodów. Czynniki te znalazły potwierdzenie w teorii dobrobytu stworzonej przez A.C. Pigou. Natomiast J.M. Keynes rozszerzył problem, uważając, iż konieczne jest także efektywne wykorzystanie istniejącego potencjału gospodarczego, ze szczególnym uwzględnieniem czynnika zatrudnienia i bezrobocia. Koncepcja rozwoju zrównoważonego, stawiając na pierwszym miejscu potrzeby człowieka, przywiązuje znaczenie do takich wartości, jak: bezpieczeństwo,

biec przemijaniu i degradacji tej grupy społecznej, by stała się ona trwałym i rozwijającym się elementem krajobrazu wiejskiego. Środkiem do realizacji tej idei jest dążenie do pełnego zatrudnienia lub stworzenia możliwości podjęcia działalności własnej na obszarach wiejskich (Górka 1996; Sachs 1998). Koniecznym jednak warunkiem, by tę trwałość zachować, jest stworzenie podstaw do wzrostu społecznej wydajności pracy. Jest to możliwe z jednej strony poprzez uruchomienie aktywnych i twórczych funkcji pracy, podnoszenie kwalifikacji, doskonalenie potrzeb i motywacji oraz wykreowanie nowej mentalności i kultury zachowania, z drugiej zaś poprzez innowacje prowadzące do poprawy organizacji pracy w gospodarstwie, wdrażanie nowych technik wytwarzania i zarządzania (Drucker 1992; Jagas 1994). Obie drogi, prowadząc do wzrostu dochodów rolniczych, dają podstawę do tworzenia równych szans – ważnego atrybutu rozwoju zrównoważonego – w zaspokojeniu potrzeb i dążeniu do samorealizacji, niwelując przy tym różnice w poziomie życia mieszkańców miast i wsi. Zachowanie trwałości społeczno-ekonomicznej w rolnictwie wschodnich regionów, w tym także na Lubelszczyźnie, może być utrudnione, wdrożenie bowiem jednej z dróg wzrostu wydajności pracy poprzez poprawę organizacji i zarządzania nie będzie możliwe bez uruchomienia zmian w ukształtowaniu rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Pomocne w tym zakresie byłyby prace urządzeniowo-rolne, w tym zwłaszcza scalenia gruntów (Zalewa 1992; Gozdalik 1998). Pojawia się jednak pytanie: na ile zmiana przestrzeni produkcyjnej w kierunku jej udoskonalenia (wzrost powierzchni gospodarstwa i poprawa jego rozłogu³) wzmacnia zachowanie trwałości społecznej na obszarach wiejskich?

Podjęto badania obejmujące społeczność scalonej i nie-scalonej wsi oraz nakierowano je na ocenę wyznaczników trwałości społecznej, tj. starzenie się wsi, poziom wykształcenia jej mieszkańców, zasoby i wykorzystanie siły roboczej, poziom przedsiębiorczości oraz poziom dochodów rolniczych i osobistych. Chodziło o to, by wykazać, czy gospodarstwa scalone mają istotną przewagę nad wadliwie ukształtowanymi w zakresie dokonujących się pozytywnych zmian demograficznych i społecznych. Zastosowano metodę polegającą na porównaniu dwóch obiektów (wsi), z których jeden został poddany zabiegowi scalenia, a drugi nie. Obiekt porównawczy dla wsi scalonej Karczmiska II (nie-scalona wieś Krężnica Okrągła), został dobrany na podstawie cech charakteryzują-

sprawiedliwość i dobrobyt, dążąc do osiągnięcia względnej jednolitości społecznej. Stąd ma ona na uwadze sprawiedliwy dostęp do zasobów i usług publicznych, poprawę zdrowia i poziomu wyżywienia społeczeństwa, poprawę poziomu wykształcenia, prawo do wypoczynku oraz prawo do życia w czystym, bioróżnorodnym środowisku naturalnym.

³Poprawa rozłogu gospodarstwa poprzez scalenie gruntów prowadzi do zmniejszenia liczby działek w gospodarstwie, wzrostu ich powierzchni i przybliżenia ich do ośrodka gospodarczego.

cych rolnictwo i rynek rolny⁴. Zakres badań obejmował lata 1984–1997 w odniesieniu do zjawisk demograficznych oraz lata 1995–1997 w kontekście różnic w sytuacji dochodowej rolników. Analizowano gospodarstwa powyżej 1 ha w następujących grupach obszarowych: 1–2,99 ha, 3–6,99 ha, 7–9,99 ha oraz powyżej 10 ha. W każdej z grup obszarowych oceniano wskaźniki społeczne i ekonomiczne, także w odniesieniu do liczby działek w gospodarstwie. Zastosowano metodę analogii czasowo-przestrzennej, wykorzystując tabelaryczną i opisową jej formę. Źródłem danych faktograficznych były informacje zgromadzone w urzędach gmin oraz opisy gospodarstw rolnych. Podstawowymi metodami gromadzenia danych były ankieta i sondaż diagnostyczny.

Wyniki badań

Wsie Karczmiska II i Krężnica Okrągła położone są na obrzeżach Kotliny Chodelskiej i Równiny Bełżyckiej. W obu wsiach przeważały gleby wytworzone z lessów i utworów pyłowych lessopodobnych. Wskaźnik jakości gleb w skali 6-stopniowej wynosił 1,27 w Karczmiskach II i 1,21 w Krężnicy Okrągłej. Warunki przyrodnicze w badanych wsiach były mało zróżnicowane, stąd pierwotny podział działek w gospodarstwach przyjmował charakter wzdłużny, tworząc układy niwowe (wstęgowe), wtórny zaś dokonywał się także poprzecznie, co doprowadziło do powstania szachownicy wstęgowo-drabinkowej. Wadliwość tej struktury gruntowej polega na występowaniu w gospodarstwach licznych, długich i wąskich działek, poprzecinanych działkami innych właścicieli. Ponadto działki te są z reguły znacznie oddalone od ośrodka gospodarczego. Szkodliwość tego układu działek przejawia się także w występowaniu znacznych powierzchni UR wyłączonych z produkcji roślinnej, pozostających pod miedzami i licznymi prywatnymi drogami dojazdowymi do pól oraz znaczącymi stratami w plonach na powierzchniach bezpośrednio przylegających do dróg i miedz oraz poprzecznych granic pola⁵.

We wsi Karczmiska II w 1985 roku wykonano scalenia gruntów, które były jednym z elementów prac urządzeniowych. Obejmowały one ponadto uporządkowanie stanu władania, regulację bilansu wodnego, rekultywację gruntów oraz

⁴Dokonano tego na podstawie wskaźnika jakości gleb, średniej powierzchni gospodarstw, procentowego udziału gospodarstw do 5 ha i gospodarstw powyżej 10 ha, liczby osób pełnozatrudnionych w przeliczeniu na 100 ha UR oraz położenia wsi w stosunku do rynków zaopatrzenia w środki produkcji i zbytu produktów rolnych.

⁵W literaturze podawane jest, iż na powierzchni około 0,5 m wzdłuż dróg i na 1 m w poprzek granicy pola produkcja jest zbliżona do zera.

przebudowę wewnętrznego i zewnętrznego układu komunikacyjnego. W scalonej wsi (tab. 1) nastąpił wyraźny wzrost średniej powierzchni gospodarstwa (o 1,13 ha – został zapoczątkowany tak pożądanym z punktu widzenia gospodarki rynkowej proces koncentracji ziemi w gospodarstwach). Zmniejszyła się 3,3-krotnie liczba działek w gospodarstwie (z 12 do 3,6), powierzchnia działki wzrosła 4,6-krotnie (z 0,24 do 1,12 ha), przybliżono, średnio o 450 m, działki do siedliska. Poprawa poszczególnych cech rozłogu była zauważalna we wszystkich grupach obszarowych, jednakże w najwyższym stopniu dotyczyła ona gospodarstw w przedziale od 1 do 6,99 ha. Scalenie gruntów, udoskonalenie sieci dróg rolniczych i publicznych, a także melioracje i transformacja użytków pozwoliły odzyskać dla rolniczego użytkowania 125,19 ha ziemi, dotychczas pełniących funkcje dróg polnych, miedz, rowów, nieużytków, terenów zakrzaczonych i zabagnionych⁶. We wsi nie scalonej zarówno średnia powierzchnia gospodarstwa, jak też wadliwe ukształtowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej pozostały praktycznie w nie zmienionym stanie od 1984 roku. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosiła 2,78 ha, rozczłonkowana była przeciętnie w 13,4 działkach oddalonych średnio o 1920 m od ośrodka gospodarczego.

Oceniając pierwszy z przyjętych wyznaczników, czyli proces starzenia się wsi w kontekście zróżnicowania struktur przestrzennych, zauważono, że o ile do 1984 r. proces ten przebiegał podobnie w porównywanych wsiach, to w następnych latach we wsi scalonej nieco spowolniał w stosunku do wsi nie scalonej. Miałoby to swoje uzasadnienie w chętniejszym pozostawianiu ludzi młodych w korzystnie ukształtowanych i często powiększonych w trakcie scalenia gruntów gospodarstwach rolnych, poprawiając tym samym w tej wsi relacje ludzi młodszych w stosunku do starszych.

Podstawą tworzenia nowych funkcji pracy ludności wiejskiej staje się obecnie wykształcenie teoretyczne i praktyczne. Z analizy tej cechy wynika (tab. 1), iż po scaleniu gruntów we wsi Karczmiska II zaobserwowano wyższy przyrost liczby ludzi wykształconych. Oznaczałoby to, iż udoskonalenie rozłogu gospodarstwa mogło przyczynić się do zahamowania negatywnej selekcji następców, mogło też przyspieszyć przemianę pokoleń. Podnoszono kwalifikacje głównie w zakresie zawodowym, w mniejszym w stopniu ogólnokształcącym. W ramach wykształcenia zawodowego w 1984 roku zdecydowanie przeważało wykształcenie rolnicze, w okresie do 1997 r. nastąpił spadek zainteresowania tym zawodem na korzyść innych, w najwyższym stopniu także we wsi scalonej Karczmiska II (o 6%).

⁶W łącznej powierzchni odzyskanej ujęto także ograniczenie powierzchni gruntów niżej płonujących, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie dróg i miedz.

Tabela 1Zmiany demograficzne w badanych wsiach na przestrzeni lat 1984–1997⁷ (w %)

Wyszczególnienie	Wieś scalona			Wieś nie scalona		
	1984	1997	różnica	1984	1997	różnica
Łączna liczba ludności	1461	1455	-6	832	829	-3
Kobiety	751	763	+12	428	432	+4
Mężczyźni	710	692	-18	404	397	-7
Struktura wiekowa w %						
Do 17 lat	29,8	29,1	-0,7	29,4	28,2	-1,2
Od 18 do 59 lat	50,6	50,1	-0,5	51,7	50,3	-1,4
Powyżej 60 lat	19,6	20,8	+1,2	18,9	21,5	+1,6
Zatrudnienie w rolnictwie na 100 ha UR	24,2	26,7	+2,5	23,0	25,7	+2,7
Zatrudnienie poza rolnictwem na 1000 osób	478	253	-225	489	246	-243
Poziom wykształcenia w %						
Niepełne podstawowe	9,7	9,4	-2,3	10,0	9,1	-0,9
Podstawowe	59,2	50,4	-11,1	58,0	54,9	-1,9
Zasadnicze zawodowe, w tym rolnicze	20,3	25,5	+7,2	21,6	22,9	+3,3
	62	56	-6	63	63	0
Średnie	9,8	12,7	+2,9	9,4	11,4	+2,0
Wyższe	1,0	2,0	+1,0	1,0	1,7	+0,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Urzędów Gminy w Karczmiskach i Bełżycach.

Badane wsie charakteryzowały się jawnym i ukrytym bezrobociem – szczególnie w gospodarstwach najmniejszych. Pojawiła się pewna prawidłowość obserwowana zarówno w roku wyjściowym, jak i końcowym badań, a mianowicie zasoby pracy były odwrotnie proporcjonalne do wielkości gospodarstw i wprost proporcjonalne do liczby działek w gospodarstwie. Mniej korzystny rozłóg wymusza więc wyższe zasoby pracy w gospodarstwie. Potwierdzają to dane dotyczące pracochłonności prac rolniczych. W roku wyjściowym (1984), w grupie gospodarstw 1–2,99 ha posiadających grunty w 1–2 działkach, przeciętna liczba godzin pracy⁸, w stosunku do gospodarstw o 3–5 działkach, była niższa średnio o 15,5%, w stosunku zaś do gospodarstw posiadających grunty w 6 i więcej działkach o 33,5%. W grupie gospodarstw większych różnice te były rzędu 25%.

⁷Przedziały wiekowe przyjęto wg metodyki stosowanej przez GUS.

⁸Liczba godzin przepracowanych przy pracach rolniczych liczona była łącznie z czasem dojazdu do pól.

Na przestrzeni lat 1984–1997 zaobserwowano we wszystkich badanych gospodarstwach zmniejszenie liczby godzin przepracowanych przy pracach rolniczych. Jednakże w gospodarstwach nie scalonych w grupie do 2,99 ha spadek pracochłonności wynosił około 4,3%, a w gospodarstwach scalonych tej samej wielkości 26,2%. W gospodarstwach od 3 do 9,99 ha spadek ten wynosił analogicznie 5,6 i 31,9%, w gospodarstwach największych zaś odpowiednio 11,5 i 53%. Przyjmując, iż postępujący proces rozwoju sił wytwórczych prowadził do spadku nakładów pracy na poziomie gospodarstw nie scalonych, można by wnosić, iż różnica w poziomie pracochłonności między gospodarstwami scalonymi a nie scalonymi była efektem scalenia gruntów. W gospodarstwach do 2,99 ha efekt ten był na poziomie 21,9%, w przedziale 3–9,99 ha – 26,3%, natomiast w gospodarstwach powyżej 10 ha spadek pracochłonności wynosił około 41,5%⁹.

Ograniczenie strat w plonach w gospodarstwach scalonych, jak również stosowane tam nowocześniejsze metody wytwarzania sprawiły, iż gospodarstwa te osiągały wyższą produkcję końcową i dochód rolniczy w porównaniu z gospodarstwami wadliwie ukształtowanymi (tab. 2), mimo iż w tych ostatnich obserwowano niższy poziom kosztów wytwarzania¹⁰.

Analizując liczbę członków rodzin podejmujących zatrudnienie poza gospodarstwem i wpływy z działalności pozarolniczej, daje się zauważyć, że w gospodarstwach scalonych w każdej grupie obszarowej częściej podejmowano dodatkową pracę, osiągając także wyższe z niej dochody (tab. 2). Wartość tych wskaźników obniżała się jednak (zarówno w gospodarstwach scalonych, jak i nie scalonych) nie tylko wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa, ale także wraz ze wzrostem liczby działek w gospodarstwie, niezależnie od grupy obszarowej. Oznacza to, że większa liczba działek w gospodarstwie, wymuszając wyższe zasoby siły roboczej, ograniczała możliwości stworzenia pozarolniczego stanowiska pracy w gospodarstwie lub podjęcia pracy poza nim. Rolnicy z gospodarstw nie scalonych zwracali uwagę na ten problem, bowiem z wypowiedzi 87% ankietowanych wynikało, iż prowadzenie produkcji w wadliwie ukształtowanym gospodarstwie absorbowało ponad 90% czasu całej

⁹Efekt zmniejszenia pracochłonności prac polowych w gospodarstwach scalonych był możliwy dzięki: zmniejszeniu odległości i poprawie dostępności do pól i tym samym skróceniu czasu dojazdu do nich, zmniejszeniu wskaźnika wydłużenia pól i możliwości mechanizacji prac polowych w szerszym zakresie, a także dzięki udoskonaleniu systemu organizacji produkcji i zarządzania w gospodarstwie.

¹⁰Niższe koszty wynikały z niższej w tych gospodarstwach intensywności produkcji, co w rezultacie doprowadziło do znacznie niższej produktywności ziemi i tym samym niższych dochodów z działalności rolniczej.

Tabela 2

Produkcja końcowa, koszty i dochody (w zł na 1 ha UR) w badanych gospodarstwach w latach 1995–1997 (w cenach stałych z 1997 r.) w zależności od powierzchni gospodarstwa i liczby działek

Wskaźniki ekonomiczne oraz liczba działek w gospodarstwie	Wieś scalona				Wieś nie scalona			
	grupy obszarowe gospodarstw							
	1–2,99	3–6,99	7–9,99	10 i więcej	1–2,99	3–6,99	7–9,99	10 i więcej
Produkcja końcowa								
1–2	3812	3498	3372	–	2912	–	–	–
3–5	3775	3402	3294	3241	2645	2947	2964	–
6 i więcej	–	–	–	3153	2424	2575	2452	2590
Koszty rzeczywiste								
1–2	1854	1612	1403	–	1527	–	–	–
3–5	1827	1697	1492	1198	1621	1531	1483	–
6 i więcej	–	–	–	1257	1698	1629	1658	1196
Dochód roln. brutto								
1–2	1958	1886	1969	–	1385	–	–	–
3–5	1948	1705	1802	2043	1024	1416	1481	–
6 i więcej	–	–	–	1896	726	946	794	1394
Dochód roln. netto								
1–2	1336	1315	1467	–	970	–	–	–
3–5	1306	1094	1274	1552	571	849	953	–
6 i więcej	–	–	–	1424	259	335	251	951
Dochód spoza gosp.								
1–2	4552	2955	1342	964	3647	–	–	–
3–5	3924	2776	1029	344	3022	1961	1067	–
6 i więcej	–	–	–	–	2649	1634	683	368
Dochód osobisty								
1–2	5888	4270	2809	–	4617	–	–	–
3–5	5230	3870	2303	2516	3593	2810	2020	–
6 i więcej	–	–	–	1767	2908	1969	934	1319

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

rodziny, co ich zdaniem hamowało wyzwalanie w nich zarówno postaw, jak i inicjatyw przedsiębiorczych. Prawidłowość tę potwierdza niski procent gospodarstw nie scalonych podejmujących inicjatywy gospodarcze (tylko 1,2% ogółu gospodarstw wobec 10% gospodarstw we wsi scalonej). Na pytanie, co wpłynęło w najwyższym stopniu na uaktywnienie rolników we wsi scalonej, większość rolników-przedsiębiorców wskazała na dwie przyczyny: przymus ekonomiczny (w 86,4%) oraz uwolnienie znacznych rezerw czasowych rodziny (w 72,3%) poprzez zmniejszenie pracochłonności prac polowych i transportowych dzięki udoskonaleniu kształtu rozłogu gospodarstwa.

Podsumowanie

Przedstawione wyniki badań wskazują, że zmiany przestrzeni produkcyjnej w kierunku udoskonalenia rozłogów gospodarstw mogą mieć istotny wpływ na zachowanie trwałości społeczno-ekonomicznej, będącej jednym z warunków osiągnięcia rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich. Prowadzą one bowiem do pozytywnych przemian demograficznych oraz przyczyniają się do poprawy struktury agrarnej i sytuacji ekonomicznej rodzin chłopskich. Zaobserwowano dodatnią korelację między udoskonaleniem rozłogów gospodarstw a wzrostem liczby ludzi wykształconych, szczególnie w zakresie zawodów pozarolniczych. Ponadto, nastąpiła poprawa stosunku liczby ludzi młodszych do starszych. Scalenie gruntów umożliwiło racjonalne wykorzystanie zasobów pracy, a uwolnienie ich nadwyżek zachęciło rolników i ich rodziny do podjęcia pozarolniczych inicjatyw gospodarczych, co podwyższyło poziom ich dochodów osobistych. Wynika z tego, iż szansą dla drobnych gospodarstw Lubelszczyzny we wdrażaniu rozwoju zrównoważonego w kontekście zjawisk społeczno-ekonomicznych byłaby strategia, która dyktuje połączenie dwóch procesów: modernizacji i wielofunkcyjnego rozwoju¹¹.

Literatura

- DRUCKER P.F., 1992: *Innowacja i przedsiębiorczość*. PWE, Warszawa.
- GOZDALIK U., 1998: *Gospodarka przestrzenna jako element tworzenia szans rozwoju terenów wiejskich*. *Annales UMCS, S. H.*, vol. XXXII/XXXIII, s. 77–90.
- GÓRKA K., 1996: *Rozwój gospodarczy a ekologicznie zrównoważony*. [w:] *Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 35–42.
- JAGAS J., 1994: *Produktywność pracy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Opole.

¹¹Wydawałoby się, iż priorytet należy okazać drugiemu procesowi, jeżeli bowiem nie będzie nowych miejsc pracy, rozładujących problem bezrobocia na obszarach wiejskich, i alternatywnego zarobkowania ludności rolniczej, to nie będzie także możliwe unowocześnienie procesów wytwórczych w rolnictwie. Z drugiej strony jednak modernizacja gospodarstw uaktywniła zarówno wzrost jakości siły roboczej, jak i inicjatywy przedsiębiorcze wśród rolników oraz przyczyniła się do wzrostu ich dochodów. Oznacza to, iż wielofunkcyjność może być zarówno przyczyną, jak i skutkiem przemian modernizacyjnych w rolnictwie oraz procesów równoważenia wszystkich funkcji obszarów wiejskich.

- SACHS I., 1998: Trwałość społeczna a rozwój całościowy. *Ekonomia i Środowisko*, nr 2, s. 8–18.
- ZALEWA J., 1992: Ważne uwarunkowania strukturalne rolnictwa chłopskiego Lubelszczyzny u progu gospodarki rynkowej. [w:] *Ekonomiczne i organizacyjne problemy transformacji gospodarki polskiej*. Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 117–124.

Social and Economic Stability versus Farms Production Space Alteration

Abstract

The purpose of the study presented in this paper was to answer the question whether the consolidated agricultural holdings have essential advantage over these spatially handicapped, in view of the demographic evolution and changes both in labour resources and labour efficiency.

The research outcomes proved hypothetical advantage. The land consolidation led to: (i) the improvement in the ratio between the younger and elder farmers, (ii) the increase in the number of more educated peoples, especially at the general and specialised non-agricultural secondary level. The above mentioned tendencies were observed particularly in the villages characterised by higher soil quality and faced by more favourable economic and social conditions as well as market ones.

It was found that land consolidation created the opportunities to more rational resources allocation on farm and to shifting family labour surpluses into other economic activities including new ones.

Apparently, the quick implementation of arranging works would give the chance to combine the process of agriculture modernisation with multifunctional rural development in Lublin Region.